

ВИДАВНИЦТВО „УКРАЇНСЬКИЙ УЧІТЕЛЬ“.

СЕРГІЙ ШЕЛУХИН.

Значіння Рідної Мови

для народності й творчості

№ 35

**у Київі
1911 р.**

Ціна 10 коп.

Значіння рідної мови для народності й творчості.

Языкъ есть исповѣдь народа:
Въ немъ слышится его природа,
Его душа и бытъ родной.

Кн. Вяземской.

Народности характеризуються антропологичними прикметами і одріжняються одна од другої своїми осібностями, між якими за найбільше стамі, або, як кажуть інші, за абсолютні вважаються данні анатомії та інервації. Всі інші прикмети при участі різних чинників життя, як то: історії, клімату, природи, перемішування людей через щлюби, і т. і., ростуть і живуть у кожній народності на ґрунті антропологичних прикмет і осібностей її. Через те язикові та всякі інші ознаки народності з боку науки, при класифікації народів, займають уже другорядне місце, бо не вважаються за абсолютні. Однаке, учені роблять поділ людей на народності по сукупності всіх прикмет і осібностей, а абсолютним елементам народності надають тілько перевагу, бо, по знищенні, напр., мови, народність ще не зникає з світа, а тілько калічиться духовно і має величезну шкоду в своїм активі.

Але ж мати менше значіння—це ще не значить не мати значіння, або мати невисоку, малу ціну. Рідна мова в житті народності, як її природний і культурно-історичний духовний актив, наданий віками і злитий з усім складом і становим народної душі, має величезну ціну й ролю. Ниження народної мови, через те, одбивається без міри тяжко на духовному стані, продукції й культурі народу: воно не тілько понижав іх рівень і знесилює, а навіть нищить. Мова в щоденінні житті людей—це найяскравіший і найочевидніший покажчик народності. Мірять черепи, установляти однощення довжини тулуба й ніг, досліджувати інервашію і т. д.—це все справа

складна і не всякому приступна й зручна, а сама собою не очевидна, мову ж усяк чує й розбірас, яка вона. Через те сей покажчик народності всякому очевидний і зрозумілий, і факта істнування окремої мови вже доволі для звичайної класифікації, бо він взагалі свідчить про факт істнування окремої народності. Таким чином, по мові люди практично дознають, до якої народності належить людина, бо яка природна мова, така звичайно й народність у того, хто тією мовою балакає. Через те і всякі централісти та асімілятори, вважаючи свої власні теоретичні думки та вигадки, чи, як казав Добролюбов, всякі свої „преділекції“ за істину й об'єктивні висновки науки, накидаються найперше всього на мову. Вони міркують, що, знищивши чиось рідну мову та накинувши тій народності свою чи чиось іншу мову, вже тим самим сполучили народності докути, змішали їх в однотипну масу й знищили національне питання, то б то витворили ніби то один етнографічний колектив, один народ. Даремна праця! Природа впорядкувала все по своєму і має свої закони, якими люди можуть тільки користуватися для себе, але ж перемінити їх і витворити якісь інші закони над природою люди ще ~~ніколи~~ не могли і не мають на те ні сили, ні зможи. Всі експерименти в цій сфері—це праця нових алхіміків, яка йде проти природи і тілько, й може накоїти людям самої шкоди та величного заколоту, а більше нічого.

Всяка народність, як тілько доростає до національної свідомості, дбає про життя й розвиток своєї рідної мови вже не стихійно, а свідомо. Так вона робить, як через вимоги морального характеру, так і через чуття самоохорони. Спочатку вона дбає про се через своїх кращих і більш чулих репрезентантів народності, а згодом виступає й сама за себе в своєму колективі. Теперішні часи—це часи розбудження й зросту національної свідомості всяких народностей. Через те її усякі теми, які належать до національного питання, вважаються за найбільш цікаві і звертають на себе увагу навіть менш рухливих елементів суспільства. Національні питання і в парламентах викликають гарячі дебати, і в суспільстві піднімають великі діскусії, навіть сварки; і між окремими людьми по сим питанням відбуваються цілі словесні турніри, і в літературі їм одводиться багато місця, і лекції про їх читаються, і цілі наукові й публістичні трактати пишуться. Питання про мову

для народності—се те ж саме, що питання про душу, життя, честь і моральну гідність окремої людини. Через те, що мова народності—се найочевидніший і найяскравіший вираз її і свідок існування її гідності, питання про мову національної культури стало болючим, вразливим і викликає багато запалу й гостроти в розмовах. Одні стоять за те, що мовою національної культури повинна бути рідна мова, другі—що державна чи інша. Се питання часто чіпає й інтімні боки людської душі. В йому так чи інакше, а доводиться торкатися й питання про свідомих ренегатів та дезертирів народності, які роблять се для того, щоб шкодити своїй народності і в тім знайти для себе вигоди, то б то роблять се не з моральних мотивів. Люде, морально більш чулі й більш свідомі людської гідності, таких перекінчиків не поважають, ставляться до них підозро, з недовір'ям і з чуттям гидливості. Се такий дражливий ґрунт, що більшого й придумати не легко, а проте, коли в національнім питанні й не чіпають його просто, то він почувається сам собою. Се надає темі ще більшої гостроти.

Супротивників місцевих чи недержавних мов у державі можна поділити на дві категорії. Одні з них вимагають знищення недержавних мов через мотиви політичні, а другі—во ім'я культури. І ті, й другі, одначе, грубо помиллються, бо інтереси культури й держави не тільки не вимагають нищення місцевих мов, а навпаки, вимагають їх розвитку для зросту держави й культури взагалі. Проповідники і того, й другого напрямків однаково звуться асіміляторами. Мусимо заважити, що всякий асімілятор вже через те саме буде й політиком. Скілько б він на словах не сахався політики і скілько б не посилився на те, що ним орудують тільки культурні вимоги, все те тільки порожня балачка, бо в дійснім житті всякий асімілятор, хоч би й несвідомо, чинить політичну справу і виступає в ній, як справжній політик. Живі мови вони нищать ради істнущих або майбутніх державних мов, а все, що державне, вже тим самим неодмінно й політичне. Таким чином і справа нищення природніх мов для заведення державних—політична справа. Тілько тоді асіміляторів можна було б вважати по за політикою, а лише на ґрунті культури, коли б вони пропонували винищити всі мови на світі і завести одну спільну для людей всього світу, напр.,

якийсь воляпюк або есперанто, чи що. Але ж есперантисти визнають природні мови і тільки для міжнародових зносин пропонують, в додаток до існуючих мов, завести ще єдину спільну мову—се не асімілятори. Коли ми розглянемо, чого хотять усі асімілятори, то побачимо, що в конечнім результаті вони, замість живих мов різних народностей, справді хотять завести в кожній державі єдину для всіх спільну державну мову, з тим, що для неї всі народності в державі повинні зректися своїх рідних мов, для чого визнається добрим навіть надужиття над тими народностями, які не згодилися б на самострату. Асімілятори не добачають абсурда в тім, що вони вимагають нищення більш стального й природного для менш стального і іноді цілком штучного, яке в додаток до всього по своїй природі і не потрібue ні трохи того нищення та тих самострат. Яка б не була держава, а вона взагалі завше менш стало явище, ніж мова всякої народності. І держави, і межі держав, і склад держав міняються, зникають, виростають, знову міняються чи й зникають іноді в такий короткий час, як місяць, рік. І все още часто залежить тільки від таких причин, як війна, дипломатичні зносини й згода сусідніх держав і т. д. Мови ніколи так не міняються і ще не було тієї сили, яка примусила б народності, навіть з пепреміною держави, покинути її забути свою мову, а засвоїти собі чужу за місяць, рік чи два і т. д. Історія дає силу прикладів на все оце. Пригадаймо долю Римської Імперії, або Імперії Олександра Македонського чи Персів, історію Польщі, походів Наполеона і т. д. І державна народність через се може стати недержавною, або ж опинитися в різних державах і тілько в одній зостатися державною, або й нігде не зостатися державною. Державна мова буває і чужою державній народності, як се було, напр., в Литовськім князівстві. Бува ї так, що мова однії народності вважається державною в двох окремих і навіть ворожих державах, напр., англійська мова в Англії та Сполучених Штатах, німецька в Германії та Австрії і т. д. Взагалі мова—се елемент культури, а не держави, і сила держави ніколи не залежить од тієї чи іншої державної мови. Через те саме єдина мова ніколи не забезпечувала ні єдності, ні цілості державі, і от, напр., Сполучені Штати з тію ж англійською мовою oddілились од Англії і склали самостійну державу, яка ще й во-

ювалася з Англією. Знаємо ми й те, що Польська або Татарська держави зникли давно, як держави, а польська чи татарська мови все живуть і розвиваються. Так само латинська мова, як мова італійців, зникла, а італійська держава існує. Взагалі з природніми мовами інша справа, ніж з державами й державними мовами. Життя тих і других, існування й розвиток їх залежать од ріжніх причин і йдуть ріжнimi шляхами, які тільки іноді, випадково й на якийсь час, перехрещуються, та й годі. І природні мови розвиваються, підупають, виростаютъ, зникають, але ж все те буває зовсім од інших причин і по інших законах, ніж з державами й державними мовами. Зв'язувати чи прирівнювати ріжнородне не можна.

В якім стані опинилася б людськість і яка культура мала б змогу розвинутися й стати позитивною й творчою силою людськості, коли б асімілятори тілько те й робили, що нищили б культури й мови недогодних їм окремих народностей ради державних чи казенних культур та мов, що міняються навіть на протязі недовгих часів, не мають абсолютноного значіння для народностей і виходять з чужородного джерела! Асіміляція, нищивши культури недержавних народностей, нищить івищу культуру, коли її має яка недержавна народність, і понижаетъ вищу культуру державної народності, коли ся її має, бо, зливши вище з нижчим, чи дорожче з дешевшим, ніяк не матимеш вищого й дорожчого, і, взагалі, вганяючи силоміць менш культурні елементи в більш культурні, чи більш культурні в менш культурні, тим самим досягнеш тілько понижения загального рівню. Рівень культури в державі повищається не асіміляцією, а розвитком культур народностей її. Українська культура, яка була вища за московську, через русіфікацію занепала і від того московська культура не повислася; а російська культура, яка по-переду багато користувалася з української, через занепад української, тілько програла й збідніла, бо од нищення активу ніяк неможна забагатіти. Російська культура від нищення української не могла й не може забагатіти й зрости так само, як вона не забагатіла б і не зросла б од нищення московської культури. Чи великоруський, чи український народ програє, чи який інший в Російській державі, од того й держава не виграє, а втрачає в своїй культурі.

Ті асімілятори, що виправдовуються ніби то вищими інтересами людськості, сами собі суперечать в основах своїх ствержень, ніби се потрібно найперше всього в інтересах вищої культури. Ті ж самі інтереси вищої культури, навпаки, потрібують розвитку місцевих культур, з суми яких складається культура людськості. Нищення місцевих культур понижae суму їх, як натуральний зrist їх повишає й спільну культуру людськості. Ось в чим інтереси вищої культури. Сі ж самі інтереси вимагають етики в односинах, гуманності, гармоничного еднання інтересів, а не нищення їх у одних для других, вимагають поважливого одношення до людей всіх народностей, а не ідолопоклонства перед одними і зневаги та нищення других. Заходи асіміляторів оцим вимогам суперечать в основі, в корні. Своїми гучними гаслами вони тілько заплутують справу і затемнюють її. Часто й густо сих людей вважають навіть за лібералів і за прогресістів, але ж справа їх справді не прогресівна й не ліберальна, бо не гуманна і зв'язана з поневоленням народностей та каліченням їм життя й природнього розвитку. Се проповідники хіба „прогресівного паралічу“ народностей, з яких складається вся людськість, а таким чином і паралічу людськості. Тут саме сидять і українофоби всіх мастей, як червоних, так і чорних.

Не дурно об українське питання, як об спробний камінь, розбилися і прогресівність, і гуманність, і щирість не тілько багатьох лібералів, а навіть цілих ліберальних політичних партій в Росії. Неширим же людям не тілько не слід довірятися, а навіть не можна вірити. Сумні то справи, та замовчувати їх не чесно.

Куди простіше ведуть свою справу ті політики, до яких належать, напр., російські націоналисти, що в недавні часи склали з себе політичну партію. В кращім разі їх руйновнича діяльність будується на помилковім понятті про державу. Далі до сього прилучається політичний egoїзм. Нарешті йдуть усякі інші мотиви особистого характеру, що не мають нічого спільногo з громадськими мотивами, через що у нас про їх не буде й речі. Сі асімілятори переводять справу всю виключно на політичний ґрунт і завше висовують своїм супротивникам і незгодним з ними обвинувачення в сепаратизмі. Чи мова ж тут має яке небудь значіння?

Поняття репрезентантів сього напрямку про державу не має нічого спільного ні з наукою, ні з практикою сучасних більш упорядкованих держав. Воно навіть шкодливе й небезпечне для самого існування держави. Держава—це не стан воюючих між собою народностей, а „общественный союзъ свободныхъ людей съ ...установленнымъ мирнымъ порядкомъ“, се така вища організація, яка, по своїй природі, „предполагаетъ мирный порядокъ, признанный цѣлымъ обществомъ, составляющимъ государство“. (Проф. Коркуновъ: „Рус. Гос. Право“). Держава для свого буття вимагає внутрішнього спокою, ладу, задоволення, згоди й довірря тих народностей, що в своїй сукупності уявляють з себе політичний народний колектив, то б то підданий народ. Агресівність однієї народності в державі проти інших і взагалі похід проти недержавних народностей і всякі нацьковування проти них штучно ділять підданих однієї держави на категорії ріжних цінностей і вносять в єдиний політичний народний колектив роз'єднання, чим розбивають сили народу, то-б то одного з головніших елементів держави. Се знесилує її, витворює посеред підданих незадоволення, національну зненависть та злобу, позбавляє державу потрібного для неї спокою, творить між підданими заколот, міжусобицю і руйнує „мирный порядокъ“. Все оце в корні суперечить ідеї й природі держави, як громадської спілки свободних людей з мирним ладом життя. Через те саме і проповідь такого асіміляторства має протидержавний, анархичний характер. Практика сучасного життя дає на превеликий жаль над міру багато прикладів сього.

Сучасна російська партія націоналістів між, іншим, визнає, що держава вичерпує всю істоту людини і всі її інтереси, через що, во ім'я ніби то державних інтересів, люде сієї партії гідні нищити все, що їм недогодне або що, на їх думку, суперечить тим інтересам. Таку теорію було повалено вже в 16 вікові, а з часів Монтескье, пізніше ж Лоренц-фон-Штейна та Моля, її здано в архив, і тілько ся партія знову хоче воскресити її на лихо, як підданим держави, так і самій державі. Ся партія між іншим визнає, що для існування єдиної держави потрібна в державі єдина мова її підданих і вимагає того, чого не вимагають і наші Основні Закони, які, визнаючи Росію єдиною державою, визнають потрібною державну мову для армії, флоту та публично-правових уста-

нов, а для всіх інших потреб дозволяють усі мови, не вважаючи те суперечним ідеї єдиної й неподільної держави (1 та 3 ст. Осн. Зак.). На думку ж націоналістів, усім народностям держави треба вживати тілько державну то б то казенну мову, наче всі потреби їх тілько казенні й вичерпуються тілько казенними вимогами та природою їх, а інші мови хоч би й силоміць винищити. Націоналісти міркують, що всі народності Росії повинні зректися самих себе, підлягти великоруській асиміляції й перетворитися в великоросів, а єдиною мовою в державі повинна бути у підданих їй народів великоруська мова. Тут ціла зграя помилок, та ще шкодливих не тілько для народностей чи підданих держави, а й для держави, і для великоросів.

Ми вже раніше показали, що мова їй держава належать до ріжких категорій явищ людського існування. Єдиною та неподільною держава може бути їй при ріжких мовах її підданих, як се визнають і наші Осн. Зак. Мова по своїй природі не односеється до елементів держави. Для існування всякої держави потрібні тілько три елементи: верховна влада, народ і територія. Од цих трьох елементів тілько їй залежить існування держави. Держава—це поняття політичне, а через те їй елементи її політичного змісту. Ні релігійні, ні географічні, ні лінгвістичні (язикові) елементи чи ознаки тут не мають ніякого значіння. Держава буде єдиною не тоді, коли всі її піддані мають одну мову, а тілько тоді, коли в ній верховна влада єдина. Коли ж у ній при одній суверенній є ще й несуверенні верховні влади, як напр. в Германії, або в Сполучених Штатах, то це вже буде складна, а не єдина, це вже буде федераційна держава, хоч в ній і єдина державна мова. В класифікації держав мова не має ніякісінької ролі і не буде її мати ніколи. Через те, як в єдиній державі може бути скілько мов, так в складній державі може бути одна мова у підданих її. Питання про мову—це предмет лінгвістики, етнографії, культури, історії, а ніяк не держави, бо держава—це політична істота і для неї потрібні їй елементи політичні, а не які інші.

Так само їй територія буде політично єдиною, коли в ній єдина верховна влада. Ріжноманітність території геологічна, географічна, кліматична і т. і. і не трохи не перечить державі бути єдиною, то б то мати єдину верховну владу.

Потреба мати в державі для державного вжитку державну мову—це натуральна потреба, і безперечно дуже користно для підданих мати, окрім своєї рідної, ще й державну казенну мову для публічно-правових зносин; але ж се іні трохи не касує існування у народностей своїх рідних мов. Народ в державнім (політичнім) розумінні—се не етнографична, не релігійна, не язикова чи яка інша, а юридична сукупність, (суцільність) підданих та їй годі. Колись думали, що для існування одної держави потрібна едина віра і почали вимагати в кожній державі одної державної віри, по прінципу *cius regio, ejus religio*. Але ж через такі неприродні для сутості держави вимоги се викликало „усобиць лютую змію“, виникла, напр., тридцятирілітня війна, що тяглася з 1618 до 1648 року, люде ріжких християнських вір різалися між собою 30 років, війна коштувала життя третині людности Західної Європи, і скінчилася тим, що ті ж люди нарешті побачили свою помилку тілько в зеркалі своєї крові й крові своїх братів. Тут тілько вони переконалися, що релігія не є елементом держави, і що держава може існувати, розвиватися і бути великою й славною, хоч би в ній були піддані й найріжноманітніших вір. Тепер ми бачимо, що таку ж саму помилку роблять і всякі асімілятори в справі з мовами народностей держави. Є такі речі, що по своїй природі не можуть бути монополією держави і стати казенними. Коли їх штучно, або через якусь потребу, роблять такими, то вони через те саме втрачають свою живу природу і набувають собі на її місце офіціальну форму. Державною мовою можна зробити і волянюк або есперанто, а живою мовою ніколи. Віра, совість, мораль, думка, переконання, душа, взагалі все, що належить до внутрішнього *я* людини, не можуть бути казенними, державними, офіціальними. Через те ѹ казенна чи державна мова ніяк не може замінити живих мов живих народностей, бо жива мова, як се далі видно буде, є не що інше, як твір совісти народа, його сповідь, його душа. „Казенна“ мова—се згучить так само, як казенна, чи офіціальна совість, казенна віра, казенна думка...

Що до національного egoїзму, який так настирливо й непохитно ширить партія вінчополяків, або партія російських націоналістів, то про повну неморальність його й шкодливість для держави й підданих ми вже писали в статті „Націоналісти“, надрукованій у „Раді“ (1910 р. №№ 283, 284.). Зав-

важимо тілько, що ні одна держава, дороживши своїм істнуванням, не може не боротися проти всього того, що руйнує моральність і заводить неморальність.

Надзвичайно влучно і яскраво розібрав ідеологію націонализму, а в частності й світогляд російських націоналістів, які тоді ще складали з себе політичної партії і через те не могли працювати організовано, Володимир Соловйов у ряді своїх статей за 1883—1891 роки (див. т. 5, пов. зібр. його творів). Тепер, коли націоналісти зорганізувалися в політичну партію і працюють планомірно, їх діяльність набула собі ще більшої шкоди й небезпеки для держави і її народностей.

Довівши, що Катков свою самобутню національну й політичну мудрість позичив у друга іезуїтів Жозефа де-Местра, а Данилевський ідеї свого самобутнього російського націонализму взяв од німецького вченого Рюкерта, і переніс на російський лад, В. Соловйов одріжняє народність чи національність од націонализму й пише, полемізуючи з Страховим: „Распространяется о безнравственности национализма или национального egoизма, покушающагося на жизнь и свободу чужихъ народностей, было бы, безусловно говоря, столь же излишне, какъ доказывать безнравственный характеръ личнаго эгоизма“. Але ж, каже він далі,—„манія национализма есть господствующее заблужденіе нашихъ дней“, а через те він спиняється в своїх статтях на сім питанні і доводить, що формула народнього егоїзму чи націонализму негує всяку справедливість, установляє право на життя й розвиток тілько однієї якоїсь народності, а останній заужує на „національныя убийства“ і освячує „всякое насилие, угнетение, бесконечные войны, все злое и темное въ истории мира“. Сі „патріоти“ нищать істину, бо „истина есть право на существование“. Репрезентанти сих напрямків визначаються „равнодушіемъ къ истинѣ“, схиляються тілько „передъ проявлениемъ внѣшней силы, передъ грубымъ фактомъ, не спрашивая у него никакого внутренняго идеального оправданія“ і показують себе в своїх вчинках „отсутствиемъ всякаго понятія о человѣческомъ достоинствѣ, о правахъ личности“. Сі слова великого моралиста й справжнього патріота стали для сучасності пророчими.—Довівши, що народність—це загальнолюдський початок в живих формах народу, і через те служба народності—це найбільша служба

загальнолюдському ділові; що розумний розвиток усякої народності є не що інше, як возведення до загальнолюдського значіння того типу, який ховається в самім коріні народного буття, Вл. Соловйов в статті „О грѣхахъ и болѣзняхъ“, полемізуючи з Страховим, між іншими, виставив такі свої тези: 1) Народність—це позитивна сила, і кожний народ має право на незалежне (від інших народів) існування і на свободний розвиток своїх національних здібностей. 2) Народність—це найголовніший фактор (чинник) природно-людського життя, і розвиток національної свідомості є великий успіх в історії людськості 3) Національна ідея, як політична справедливість, во ім'я якої обороňаються й визволяються народності малосилі й пригнічені, має високе моральне значіння і заслуговує всякої поваги й сіmpatii. 4) Націонализм чи національний egoїзм (цітуємо далі без перекладу), „т. е. стремленіе отдельного народа къ утвержденію себя на счетъ другихъ народностей, къ господству надъ ними,—есть полное извращеніе національной идеи; въ немъ народность изъ здоровой, положительной силы превращается въ болѣзненное, отрицательное усиліе, опасное для высшихъ человѣческихъ интересовъ и ведущее самый народъ къ упадку и гибели“.... 8) „Въ настоящее время (статтю писано р. 1889) при искусственномъ возбужденіи въ русскомъ обществѣ грубо-эгоистическихъ инстинктовъ и стремленій, а также вслѣдствіе нѣкоторыхъ историческихъ условій, духовное развитие России задержано и глубоко извращено“... Так писав Вол. Соловйов.

Тоді, як бажання розвитку мови своєї народності і взагалі культур народностей, не має в собі й крихти сепаратизму, вимоги касування мов народностей і їх культур випливають виключно з національного egoїзму, в основі якого завше лежить ідея сепаратизму, бо такі вимоги й бажання можливі тілько при egoїстичнім одчуженні й виключенні своїх інтересів од спільніх і од гармоничного єднання їх. Коли хто в родині, не порушаючи інтересів других членів її, дбає про свої інтереси, розвиває свої сили і пильнує свого зросту та добробуту, то се річ цілком натуральна і його ніхто ніколи не назве сепаратистом. Так само треба дивитися й на окремі народности в єдиній державі. Од такого дбання про власні інтереси й гармонійного єднання їх з інтересами спільними й інших членів ні родина, ні держава, коли се роблять окремі народности в ній, нічого не програють, а тільки виграють, і

державного сепаратизму з цього ніяк не може виникнути. Але ж, коли який член родини, по виразу В. Соловйова, „давить і поглощає другихъ для собственаго насыщенія“, то тут безперечно ми маємо всі елементи сепаратизму, як егоїстичного відокремлення своїх інтересів взагалі, з бажанням панувати над усіма інтересами інших сочленів, з негуванням най-елементарнішої справедливості її етіки в односинах і нищеннем гармонійного єднання. З такого сепаратизму завше програє ціле і сей сепаратизм в державі може породити й другий сепаратизм—політичний. Таким чином, держава повинна вважати сіх націоналістів своїми ворогами і батьками чи провокаторами політичного сепаратизму.

Недобросовісність та запамороченість в сфері обвинувачень в сепаратизмі, особливо що до українців, довели багатьох у суспільстві до такого засліплення, що вони міф, вигадку, абсурд почали вважати за факт і дійсність.

В 1847 році ватажки українства, яких і досі взывають українофілами,—Костомаров, Куліш і т. д. склали Кирило-Мефодієвське братство, що мало своїм завданням прилучити до Росії всіх слав'ян. Шевченко сю ідею виспівав і поширив навіть у своїх палких віршах; те ж робили Старицький і інші українці. Здавалося б, обвинувачування таких людей і їх наслідувачів у сепаратизмі не тільки безглаздя й абсурд, а ще гірше. Ні, все то сепаратисти! Гот, на протязі більш як століття ні одного факту і ні одного політичного процесу з обвинувачуванням в сепаратизмі, а проте байка про сепаратизм живе, як байка про відьом, повторюється на всі лади, шириться і во і'мя її, як во і'мя факту, вимагають на українців усіяких репресій та скорпіонів, пишуть доноси, вигадують... Комусь ця плютка про український сепаратизм потрібна, комусь од сїї вигадки тепло і йде прибуток! Мимоволі пригадується той тип злодія, що, виправляючи себе, наговорює на безневинних людей безліч всяких нісенітниць та обвинувачень, заплутує справу й викручується, сам тим часом устигши в каламутній воді наловити рибки!

Що до мови, то тут про якийсь сепаратизм теж можна було пустити тілько безглазду вигадку, в якій ще легше розібратися, хто тілько вміє розбіратися. Ми вже довели, що мова до політичних елементів не має ніякого одношення, а через те ѹ сепаратизму політичного ніяк не можна витворити, коли б навіть хотів сього. Справу можна розглядати

тілько з культурного боку. Німець, що дбає про розвиток своєї рідної німецької мови, чи буде сепаратистом? А коли буде, то від чого ж се він буде сепаратистом? Великорос, що дбає про розвиток своєї рідної великоруської мови, чи буде сепаратистом? Так само нема ніякого сепаратизму і бути його не може і в тім, що українець дбає про розвиток своєї рідної української мови. От, коли українець зрікається своєї рідної мови і вже сим одчужується, одокремлюється від свого рідного, то такий українець безперечно буде сепаратистом од української народності.

В бажанні українців розвивати свою рідну мову і взагалі свою культуру немає й племенного сепаратизму, бо від того вони не одчахуються од руського племени. Принято вважати, що руське плем'я складається з трьох народностей: великоруської, української та білоруської. Розвитокожної з них іде в актив руському племени. Коли за розвиток свого українців уважати сепаратистами племени, то по тій же логіці сепаратистами руському племени треба було б уважати й великоросів за їх бажання розвивати свою великоруську мову і взагалі свою культуру.

Що до великоросів, то праця асіміляторів їм загрожує тим самим нищенням, що й іншим народностям. Справді, русіфікація, коли б мала навіть найповніший успіх і таку побіду над природою, якої не мали ніякі алхимики, то і в такім разі ніяк не витворила б великоросів з жидів, поляків, українців, татар, німців і т. д. Переробити одну народність на другу з існуючих ніяк не можна. В найкращім разі від такої операції над народностями витворилась би якась нова народність, в яку скасовані народности дорогою ціною нищення свого природного, пожертвування собою та калічення себе внесли б якісь спільні елементи, але ж з того не вийшло б людей великоруської народності. З великоросами довелося б змішати також татар, жидів, киргизів, комликів, черемисів і т. д. і що з того вийшло б — на се питання ніхто не може дати певної відповіді; ясно тілько, що жертви були б величезні ради сього світопредставлення, і ні великоросів, ні татар, ні черемисів, ні жидів і т. д. вже не було б на світі, а витворилось би щось інше, може таке, що й сами творці перелякалися б. Змішайте докути чорну землю, білий пісок жовту глину, зелений глей і т. д. і з того вже вийде якась нова маса, в якій все буде перемішане, але ж та маса вже

не буде ні піском, ні глиною, ні глеєм, ні чорною землею, і ще хто зна, чи на тій мішанині родитиме що небудь. Так і в тій мішанині народностей через асіміляцію не стане її великоруської народності з її національною культурою, хистом, здібностями, вдачею, мовою і т. і. Асіміляція звістіть і великоруську народність, яка потоне в ній. Оце саме тепер добре почали розуміти великороси. І у них партія націоналістів, яку правдивіше було б назвати партією нищення всіх народностей, бо нарешті вона нищить усі національності і сама ні до якої не належить,—ци партія не має ніякого успіху, а поповняється переважно всякими сепаратистами від своєї рідної народності. Тим на Шевченківських святах цього року ніхто так гаряче та широко не вітав українців, як великороси. Братерство росте і ніяким націоналістам не роз'єднати не посварити українців з великоросами! Се добре підkreślли Шевченківські свята. Великороси добре зрозуміли, що ріжноманітність культур є окраса й багатство не тільки людськості, а й держави, в якій багатство культур збільшує баланс, що може бути тільки користним, бо всяка вбогість у державі буде вбогістю й держави. Користування росіян з культур народів, у тому числі із української культури, тільки спріяло її більшому зростові та мочі, а ніяк не знесиловало її. Се факт загально відомий.

„Чи може ефіоп змінити шкуру свою, а барс плями свої?“—питає пророк Єремія (13, 23) і відповідає, що се неможливо. Справді, щоб переинакшити природне явище, треба переинакшити його природу, а для того треба змінити саму природу істоти, в якій все органично зв'язано. Тоді, в залежності від цього, і шкура, і плями, і мова змінятися, та тільки чи на краще ж? Для чого ж руйнувати попередню природу і взагалі для чого й ради чого все те робити? Щоб задовольнити свій дух метафизика і смак алхимика та витворити руйновництвом попередніх розумних органічних зв'язків, наперекір основам природи, якусь нову комбінацію, чи нову алхимичну істоту, та ще не з вимог дужого розуму, який ніколи не суперечить законам природи, а з вимог свавільної й може ще й хворої фантазії, кінця й краю якій немає! Безперечно, з того вийшло б інше, але ж гірше, а не краще, бо калікувате та штучне ніколи не може бути кращим для людини з здоровою псіхікою й добрим, нічим не зіпсованим смаком.

Все оце цілком прикладається до народностей і їх мов, проти яких так завзято повстають усякі асімілятори ради

своїх метафізичних та фантастичних вигадок. Ніколи не треба забувати урока історії з латинською мовою. Всі зусилля вчених, письменників і політиків усякої масті зробити надзвичайно багату формами але ж мертву й штучну латину мовою людськості довели тільки до того, що вона стала ще штучнішою і загальмувала прогрес та культурний розвиток людськості на кілька віків. Але ж генії народностей, в яких жива природа перемогла, наперекір усім зусиллям учених, письменників і політиків, на місце одної латини, витворили живі романські мови, хоч і убогі формами, та ж багатші змістом і природніми силами й зв'язками з народностями. Людськість од того не розбилася й не збідніла, а стала незмірно багатшою, культурнішою й тісніше зв'язаною в своїй судіlosti. Так і християнство, пристосовуючись до життя, теж тілько виграло від признання не самої жидівської, а всіх мов благодаттю единого Духа. Ріжні мови ніколи не перечили Церкві бути одною, та ще на стілько, що задовго до поділу церків, який стався не від ріжніх мов і не через них, християнські вчителі проголосили відлучення від Церкви тим, хто буде чинити догану хоч якісь мові й нищитиме чи неґуватиме її. Про се з великою хвалою росповідається і в наших літописах під кінець 9 віку. Асіміляторам, однаке, як світським, так і духовним, ніщо не промовляє в їх зарозумілости й упертості і вони чинять своє діло. Вони не зважають на те, що до вищих культурних надбань народності, органично зв'язаних з нею свою істотою і злитих з її природою, належить найперше всього жива мова всякої народності. Між рідною мовою і народною психікою існує найтісніший органичний зв'язок. Через те рідна мова народу завше буває найяскравішим виразом його народності, буття й культурної самостійності. Народність же—це вираз і фізіономія народу. Без народності немає народу, як природного явища, як фізичної колективної особи. Народ, як сукупність підданих, то б то, як юридична особа, може бути й без народності, а ще більше й без одної народності, але ж то вже буде не природне, а політичне, то б то юридичне явище. У нас річ про народ, як природне культурно-історичне явище. Все, що міняється в психіці такого народу, одбивається й на його мові, і що міняється в мові—одбивається на його психічнім стані, бо впливає на психіку. Знаменитий Гум-

больт писав, що „ті мови, які мають національну форму, можуть бути тілько безпосереднім витвором народів... Між строем (будовою) мови і успіхами всіх інших родів розумової діяльності стоять зв'язок, якого оспорити не можна“. Таким чином, між народністю з її духовими осібностями і її мовою існує органічний природний зв'язок. „Мови, каже Гумбольт, нерозривно зрослися з внутрішньою природою людини і швидче самодіяльно випливають з тії природи, ніж люди творять їх з своєї волі: характер народу і осібності його мови разом і в спільній згоді випливають з недослідної глибини духа“. Таким чином, ріжноманітність мов залежить од осібностей народного духа, а з цього вже виходить і те, що всяка мова, хоч буде їй народнім витвором, але ж разом з тим буде і загальнолюдським витвором, в який народність вклала тільки свої особисті здібності. Хто нищить ці особистості, той нищить і осібності народності, а разом нищить і ріжносторонність та многогранність виразу людського духа. Змінити народності її мову на іншу—це все одно, що змінити їй душу її на іншу. „Мова, каже Гумбольт, се не механичний засіб до розмови, а органічний вираз думки і уявлення тій людини, яка говорить. (Die Sprache ist durchaus kein blosses Verständigungsmittel sondern den Abdruck des Geistes und der Weltanschaung des Redenden.).

Наш учений Потебня, розвинувши погляди Гумбольта і одкинувши шляхом критики те, з чим не згоден, в своїй класичній книжці, озаголовленій „Мысль и языъ“, в роздлі, що звється „Намѣренное изобрѣтеніе и Божественное созданіе языка“, розбиваючи ці дві теорії надзвичайно яскравою аргументацією, про першу з них пише: „Теорія сознательно-намѣренного изобрѣтенія (свѣдомо навмисної вигадки) языка предполагаетъ, что природа и формы человѣческой жизни податливо готовы принять всѣ виды, какіе заблагоразсудить имъ дать произволъ человѣка; она построена на вѣрѣ во всемогущество разума и воли, на что бы они ни были направлены: на преобразованія государства, литературы или языка“. Ця теорія дивиться на людину, як на необмеженого самодержця над життям і над природою (виходить і над розумом!), яку він ніби то може переробити по своему бажанню, як схоче, витворюючи для неї навіть нові закони. Ця теорія вважає людину законодавцем, як над „отечественнымъ языкомъ“, так і над

мовами народностей. Вона стойть, таким чином, за „господство произвола“ в мові, чи літературній, чи державній, чи народній—однаково. Це саме і є теорія асіміляторів. Але ж люди, користуючись законами природи, можуть тілько розвивати те, що їм дано природою і що вони витворили вже й мають на її ґрунті, то б то на ґрунті своєї природи найперше всього, як то—розвивати свої дарунки природи й надбання відповідно до своєї природи і відповідно до своїх природніх сил. Сутість же всякої мови—це розвиток думки. Через те, „самое раздробленіе языковъ,—каже Потебня—съ точки зрѣнія исторіи языка, не можетъ быть названо паденіемъ; оно не гибельно, а полезно, потому что, не устранныя возможности взаимнаго пониманія, даетъ разносторонность человѣческой мысли“. З цього виходить так само, що нищення народних мов і заведення на їх місце якоїсь однії мови дає однобічність і вузькість людській думці, через що робить її убогшою, вужчою, безбарвною, шаблоновою, невиразною. Це роздроблення не є відокремлення від загального—ні, це тілько зрист; це ні трохи не нищить зв'язку з загальним, тілько що цей зв'язок робиться ріжними шляхами, а не єдиним засобом виразу всіма народами загальнолюдських свойств. Таким чином в цім роздробленні містяться неділімі стремління до цілості, бо то ріжностороння цілість. Ріжноманітність світу не порушає й не нищить його єдності й суцілості; ріжноманітність природи не нищить її єдності й суцілості.

В інших місцях тієї ж праці Потебня пише, що не всім мовам властиві всі звуки, як не всім інструментам всі тони; в кожній мові є своя система звуків. Таким чином, нищити мови—це все одно, що в музиці нищити ріжнобарвність і ріжноманітність звуків, з гармонійного єднання яких складається вся краса музики, а в прикладі до народностей—це все одно, що викинути всі інструменти на світі і завести тілько якийсь один. Мова, каже Потебня, це найперш за все спосіб розуміти самого себе і виявляти свое розуміння в слові. З цього цілком ясно, що рідна мова найпотрібніша всякій людині, бо нею вона зможе саму себе зрозуміти і висловити своє розуміння найближче й найкраще. Передавати теж саме не своєю рідною мовою можна тілько робивши ще одну працю—переклад; але ж, окрім ції нової праці, ніякий переклад не може відповідати цілком орігналові, а це вже спричиня-

ється ще й до затемнення думки через невідповідний її природі вираз. Коли ж думка через це не може досягти ясності, то її уява (представлення) не може зробитися правдивим поняттям. „Ясність думки і поняття, каже Потебня, так органично зв'язані між собою, що це теж саме“. Що до поетичних творів, то тут повинна бути повна єдність звука й значіння його. „Выраженія поэзіи находятся въ самой тѣсной связи съ языкомъ и самыя мелкія явленія народной поэзіи построены на основѣ, слагавшейся въ теченіе многихъ тысячелѣтій“. На цімъ трунті творить і народній поет. Вже зъ сього ясно, що значить для поета порвати або не бути зв'язанимъ зъ цією основою. Мова справжньої поезії не може розминатися ні зъ природою, ні зъ тимъ, що природне. Мова народного поета повинна бути народною. По віруванняхъ індоєвропейськихъ народівъ, каже Потебня, слово „це думка, істина і правда, мудрість, поезія“, а всімъ відомо, що „истина, добита трудомъ многихъ поколѣній, потомъ легко дается даже дѣтямъ, въ чемъ и состоитъ сущность прогресса; но менѣе известно, что этимъ прогрессомъ человѣкъ обвязанъ языку“. Мова народности—це умова прогресу нації зъ тієї жъ причини, зъ якої мова—це орган думки окремої особи. Такі думки й такі висловики зъ нихъ въ праці Потебні „Мыслъ и языкъ“. Такі жъ думки про мову народности висловив і другий нашъ учений, Житецький.

Подамо ще й інші джерела. Французький історик літератури Гастон Паріс про народну мову пише такъ: „Зв'язки думки та вислову її такі великі й тісні, що змінити народові мову—це те жъ саме, що перемінити йому душу“. Бельгійський письменник Ван Беерс каже, що „перемінити народові його природну мову—це те жъ саме, що вчинити духовне убивство народу, зробити його свінукомъ въ сферѣ ідей“. Народність, думка й мова останні органично зв'язані між собою єдиною природою народности, що мова має рішуче значіння въ духовнімъ житті людини й народности, въ їхъ розвитку. Всесвітній учений психіатр Крафт-Ебінг пише, що рідна мова—це найважніший чинник для розвитку духового життя людини. Зауваження слівъ та речі—це не що інше, на його думку, якъ надбання собі мисловихъ продуктівъ, виробленихъ безъ краю довгою розумовою діяльністю цілого народу і втіленихъ въ слово, якъ въ символи ніби сконцентрованого й скристалізованого думання, бо коженъ зъ нихъ сімвалівъ містить у собі цілі ряди окремихъ

уяв. Через це між народністю і її мовою живе не механічний, а органічний зв'язок, і втрата народом своєї мови тяжко відбивається на його розумові, розвитковій духовнім стані взагалі. Вона гальмує йому на довгий час як розумовий, так і взагалі духовний розвиток і прогрес. Ось через що, каже Крафт-Ебінг, ті народи, що досягли національної свідомості, дуже й цілком справедливо дорожать своєю мовою, як дійсним, природнім і дорогоцінним народнім скарбом, надбаним колективною духовною діяльністю великого числа попередніх поколінь, бо позбавитись народові своєї рідної мови—це значить стати духовно убогим, збідніти до краю. Так міркує великий психіатр, рівного якому світ не знає.

Дуже влучно і яскраво висловив це все кн. Вяземський у вірші:

Языкъ есть исповѣдь народа:
Въ немъ слышится его природа,
Его душа и бытъ родной.

Проф. Зелинський у своїй книжці: „Ізъ жизни идей“, як спеціаліст філолог, дав на се багато доказів. Він пише, що „язикъ—єто та природа, которой мы действительно окружены всегда и вездѣ“. Посилаючись на Гумбольта, він каже, що рідна мова народу—це його духовна фізіономія і його власна стихія. Народ без своєї рідної мови все одно, що людина без власної фізіономії і без власного виразу самої себе. Коли рідна мова—це душа народу, а всяка душа має свою совість, то безперечно, що рідна мова, як твір і вираз душі, виробляється совістю народа і є його сповідь, через що позбавити народ його рідної мови—це разом позбавити народ і його совісти, чи перемінити йому його душу і його совість на якусь іншу, бо не тільки чужа мова, а навіть чужі слова в народній мові не будуть тими продуктами, які виробила собі совість народу. Особливо псується мова перекладеними словами, як фальсіфікатами виробів совісти. Через те краще вживати чуже слово, не перекладаючи його. Звичайно чужі слова й перекладені залязять у мову зовнішнім і неприроднім шляхом, не бувши виробленими народнью совістю, і „чѣмъ больше процентъ такихъ словъ, тѣмъ менѣе языкъ народа служитъ выразителемъ народной совѣсти“. Так мова може зробитися й цілком чужою народній совісти, то б то й народові. Се робить народові величезну шкоду, але ж народ не може жити без своєї сповіді, і він ви-

творить собі свою мову, а та, що одійшла від його совісти, стас йому чужою, хоч би своєю формою й здавалася йому рідною. Так мова, одбившись і одірвавшись од рідного джерела свого, робиться штучною, мертвіє й нарешті гине, як се сталося з латинню, з старо-грецькою, старо-жидівською та іншими мовами. Письменники завше повинні пам'ятати се і як найбільше держатися народнього джерела й народної течії мови, а уникати всякої неприродної й чужої народній совісти штучності.

З цього виходить, що коли б народ перемінив собі мову на іншу, то разом з тим переміnilося б на інше й духове обличчя народу, його душа і його совість. Таким чином, з новою мовою вийшла б і нова народність, а не та, що була попереду. Разом з сим народ утратив би й колишню свою духову істоту. Такий народ зробився б або якимсь ублюдком, або ж взагалі з природнього утвору став би штучним твором і в такім разі, як усе штучне, одірване од природи, гіршає, мізеріє, а не кращає, то й він був би засуджений на таку ж долю. Се ніколи народові не минається безкарно, як і те, коли він замикається в собі й ставить фортеці від чужих впливів на його. Вся сила в тім, щоб народ не одривався від свого природнього ґрунту, від своєї народності, а разом щоб і не відгорожувався від людськості.

І чужому научайтесь,
І свого не цурайтесь—

казав наш поет. Що народність од асіміляції має величезну шкоду—се ясно, бо той, у кого гинуть усі придбання його предків, од того не багатіє, а убожіє. Сурогат і імітація чи фальсіфікат ніколи не кращі за натулярне. Зостаючись сама собою і придбавши від інших хоч би й те, що накидають асімілятори, тільки щоб без нищення свого рідного скарбу, народність од того безперечно тільки забагатіла б ще більше, тілько ще придбала б. Але ж асіміляція тільки й заснована на нищенні всіх попередніх придбаннів народності, всіх її природних скарбів, витворів людського духу, культури й історії. З цього всього виходить, що хто нищить народну мову, той нищить або псує духовну сущість народу. Він тим самим найперше всього росхитує природну пеіхічну організацію народності, що зросла віками, а тим самим він знесилуює духовну природу народу, робить її хисткою, не стійкою, кволою, нездатною на великі акції духа. Таким чином дітей треба виховувати

неодмінно й завше в атмосфері їх народності й природньої мови. В противнім разі дитині загрожує неодмінно каліцтво й знесилення душі. Витворивши на рідних підставах народності певний і родючий ґрунт, потім слід і треба навчати їй інших мов, щоб, забезпечивши рідний добрий ґрунт до рідної культури, збагатити на нім душу дитячу ще й сторонніми культурами. Се неодмінно треба пам'ятати всім, щоб не робити своїх дітей і свій народ духовно немічними й неплідними, чи, як висловився Беерс, евнухом в сфері ідей. Тяжко помиляються ті, що починають учити дітей з чужих мов, кажучи, що своєї мови діти вивчатися й потім. Вони несвідомо чинять дітям величезну шкоду, розбиваючи їм душі змалечку, калічучи їх совість, а тим самим і нищучи совість їх взагалі. Безперечно, що се одна з великих причин занепаду моральності сучасних зденационалізованих поколіннів.

З сказаного ясно, що у поета в його творах не може бути ні тії щирості, ні духової суцільності, ні природньої яскравости та барвистості, ні взагалі відповідності природі, коли він пише не природньою йому мовою. Коли письменник, хоч би й мимоволі, мислить однією, рідною йому мовою, а пише іншою, то ся подвійчатість мови неодмінно буде зв'язана з двійчатістю душі, з чого вийде психічна роздвоеність, неминуча двоедушність, нещирість, стіхія всякого фальшу. Яка б не була гарна роблена квітка, а вона ніколи не буде крашою за живу квітку, витворену й зрощену самою природою, і в робленій квітці, хто приглянеться, неодмінно додивиться й знайде силу всяких дефектів і ненатуральностей, яких у живих квітках не буває. На сім ґрунті подвійного психологичного процесу у геніїв і талантів виникає (виникає вона і у звичайних людей, та не так яскраво) така внутрішня духовна боротьба, що через неї вони часто гинуть, бо геній завше суцільний, як сама природа, і не дробиться й не розмінюється.) Він гине так само, як гине народність, утрачаючи свою мову, яка є завше її душою й совістю. Ось через це Гастон Паріс писав: „Самих великих письменників ще замало для того, щоб витворити народну літературу, бо, щоб витворити її, треба щоб у письменників виявилася душа народу. Тоді тільки їх вирази чуття й думок гідні будуть знайти відгук у душах їх земляків, хоч би вони й не були гідними захопити чужинця“. А щоб виявити чи змалювати душу народу,

треба бути не чужинцем народові і його народності, а своїм, то б то треба найперш за все, щоб письменниківі мова народності не була чужою. Без сього годі вповні зрозуміти народ і пережити його чуття й думки його совістю, душою й розумом. Чужинець ніколи сього так не зможе зробити, як такого ж хисту й таланту людина тієї ж народності не відчуєна від неї. Коли існують такі тісні зв'язки, природні й органичні, між мовою й народністю, то очевидно, що народний поет, який повинен бути виразом і висловом свого народу, говорити його колективними устами за його самого і виявляти в своїх творах душу народа, повинен писати неодмінно народньюю мовою, бо без неї він не може бути народнім; він не зможе бути совістю й сповіддю народа, через що не буде й загальнолюдським, то б то не здобуде того, що вважається найбільшим достойством письменника і дає йому вічну добру славу й повагу. Народний поет завше буде не тілько національним, а й загальнолюдським, бо національне є одна з форм загальнолюдського. Через те, хто виступає проти якоїсь народності, той виступає разом і проти людськості. Очевидно також і те, що хто зрікається своєї природньої мови, той зрікається й своєї народності, свого природнього ґрунту і своєї душі й совісти; той зрікається й самого себе в своїй природній духовній істоті та витворює з себе духовну пустиню чи пустку. Балахи такої людини про загальнолюдське, вище і т. д. є тілько пусті фрази та баламутство. В кращім разі це самоомана. Між такими людьми є й народники, які, бажаючи народам добра, розуміють його по своему і чинять не добро, а зло. За свою метафизикою вони не бачать дійсного життя і напр. українському народові стоять впоперек шляху до культури, прогресу, розвитку національних здібностей, провадять деморалізуюче винародовлення й нищать усе, на чім будується добра будучина народу. Взагалі ж така людина, спорожнивші свою душу від рідних народніх скарбів, стає бездушною й перестає бути одгучливою не тілько до свого, а й до чужого, бо їй нема чим обзвиватися. Втерявши чутливість до ближчого, до рідного, як вона може бути чутливою до дальшого, до чужого? Не мігши перечувати за других і переживати те, що переживають другі люди, така людина духовно убожіє, занепадає і не може бути ні альтруїстичною, ні взагалі гуманною. Якого ж добра можна сподіватися від

такої людини! Се або така людина, якій усе однаково і яку ніщо не схвилює, або ж бездушний та жорстокий егоїст, який нікому не зичить ніякого добра, і всьому зичить зла, особливо ж своєму рідному, яке зневажив і якого зрікся. Це робить він для того, щоб показати, що рідне він і справді вважає за таке лихе, яке повинно винищити, а разом і для того, щоб заспокоїти останки своєї совісти й виправдати себе перед собою й людьми за свій вчинок, а тим, до кого пристав, показати щирість до них. Через те ті, що зрекліся рідного, завше чинили йому найбільші шкоди. Тут саме й видно бездушність та неморальності сих людей. Високі емоції духа й вимоги етики їм зовсім чужі — вони їх позбавлені. Чи такі ж люди користні й бажані? Кому вони потрібні й чию слізозу осушать? Що доброго можуть зробити комусь ці черстві, бездушні егоїсти й лихі кар'єристи! Ось кого фабрикує денационалізація, винародовлення, асіміляція!

Візьмімо декілька ілюстрацій до тілько що сказаного.

Латинська мова колись була певній частині італійської людности рідною. За ті часи римські письменники витворили й зоставили нам шедеври творчости, чудові зразки і мови, і літературної продукції; але ж усе те зараз тілько свідок минулого, того, що вмерло. Латина не пішла за розвитком живої народності і відокремилася від неї зусиллями письменників, а у живої народності стала розвиватися жива проста мова народності. І от латинська мова, порвавши з живим джерелом свого життя й краси, з живою народністю і ставши мовою тілько письменницького цеху, спинилася в своєму розвитку, стала нидіти, перестала бути живою совістю й сповідлю народа. Живий народ нею не говорив і для його вона зробилася штучною, позбавленою живої душі, мертвою, хоч і була навіть єдиною мовою книжників, учених, письменників. Та науку, хоч і з меншим успіхом, можна викладати й вигаданою мовою, хоч би й на есперанто, і всі ті ріжнородні люди, що вживали латину, нанесли в неї всяких, не життєвих, а штучних, умовних, вигаданих елементів, які не мали нічого спільногого з продуктами народної совісти. І от витворилася згодом навіть особлива латинь, що зветься середньовіковою, всім чужа, штучна, вигадана, бездушна і для всіх мертвa, хоч надзвичайно стройна, багата й виразна. І от, хоч нею говорили й писали всі вчені й освічені люди

всього світа, хоч вона й була панською, а про те ніхто з тих людей не зоставив нам нею написаного ні единого художнього хоч скілько небудь яскравого, талановитого утвору навіть на протязі довгих віків. Мертвіа штучна мова мертвила ї таланти, робила їх творчість штучною, одірваною од життя і його природи, бездушною, сухою, нудною, неплідною. А італійський народ, збувшися омертвілої мови, розвивав свою простолюдну мову, дав нам багато великих письменників, що писали нею, починаючи з геніального Данте, і зробив її літературною. Так само на місце державної ї панської латинської мови виросли й інші мужичі мови. Французька, німецька, англійська і т. і., мови теж колись були тілько простими і вважалися за некультурні, грубі, мужичі мови, а тепер це всесвіті мови науки, літератури й живої розмови. Народ не міняє своєї рідної мови, а розвиває її природній її шляхом, з якого латинська мова зійшла, ставши мовою тілько якогось кола, мовою літературного цеха, а свій народ покинувши. Така сила живої народної стіхії і зв'язку з народністю.

Не дурно відчуження російської літературної мови од великоруської народності завше турбувало й турбую літераторів, філологів, публіцистів, політиків за долю літературної мови. Цікаво, що Катков, який, як філолог, добре розумів цю справу, писав з цього приводу так: „Оглядываясь на нашу историю, обозрѣвая нашу литературу въ прошедшемъ и настоящемъ, допрашивая нашу цивилизацию, мы, къ сожалѣнію, не видимъ абсолютной невозможности, чтобы вмѣсто того русского языка, которымъ мы теперь говоримъ и пишемъ, не явился рано или поздно, при новыхъ историческихъ условiяхъ, какой нибудь другой русской языкъ“. (Русск. Вѣст., 1861 г., мартъ). Катков тоді думав, що сим „языкомъ“ може станути українська мова. Може ця думка й піддала йому жару після того проти української мови й української літератури, на розвиток якої він разом з Костомаровим навіть збірав гроші через оповіщення в „Москов. Вѣдом.“!

І наші українські письменники, вчені та піти 17—18 віків, що мали латину та церковно-слов'янщину за мови освіти й культури, а до народної мови ставилися з погордою, вважаючи, що простонародність принижує їх високий ранг учених та письменників, не зоставили після себе на тих благородних та вчених, але ж мертвих мовах ні одного яскравого

з тих
ньюго
а про-
цанти,
при-
ський
осто-
али
еною.
мови
глій-
ми і
ер це
од не
чхом,
огось
вши.

и од
тера-
рної
в цю
нашу
на-
нню,
рус-
ился
чкої
ттъ).
райн-
того
зви-
рез

—18
сві-
юю,
ранг
бла-
зного

й хоч скілько небудь талановитого твору. А проста українська мова виросла тим часом в літературну й наукову мову і дала нам чудові зразки художньої й поетичної творчості, в особі ж Т. Г. Шевченка дала і геніяльного світового поета. Дасть вона їх і ще, коли письменники тілько будуть держатися народнього берега, того міцного природнього ґрунту, який тілько й може дати живу силу життя, а не будуть фальсіфікувати продукти народної совісти!

Те ж саме сталося і з польською мовою: як народній елемент переважив штучну й мертву латиниціну, так і пішла пишна література.

І у великоросів церковно-слов'янська мертвава й вигадана мішанина, хоч і „високого стилю“, не дала ні одного талановитого твору, хоч і були навіть більш ніж талановиті письменники. Вони цуралися „подлой“, то б то живої простонародньої мови. В кінці 18 та в першій половині 19 віку по російських вищих і середніх панських родинах вживалася французька мова, яка визнавалася єдиною культурною й благородною. Дехто з дітей в ті часи рідної мови зовсім не знав і вважав нею французьку. І от, ми за ті часи не можемо показати ні одного талановитого художнього твору, написаного росіянином по французькому, а російською мовою написано багато не тілько талановитих—нею написано й геніяльні твори Пушкіна, який робив спроби писати й по французькому, та нічого з того не вийшло. Поет Тютчев, що змалечку тілько й знав французьку мову, бо в родині іншої і не було, а російської вивчився тілько в школні роки, теж не міг творити поезій по французькому, а писав їх тілько по російському. Ся мова російська не була народньою і поети не були народними навіть формою, а не тілько змістом, і Пушкін, бажаючи стати народнім великоруським поетом, вчився мови од московських проскурниць і інших простих великоруських людей, але все ж таки і та ненародня мова була близчою природі авторів.

Українець Гнідич, товариш Котляревського, був талановитішим за його, а проте, писавши не рідною, а вивченою та ще й штучною російською мовою, не лишив нам ні одного видатного твору і про його всі забули. А Котляревський, що писав своєю природньою українською мовою, лишив по собі такі твори, що й досі не згубили своєї свіжості і розій-

шлися навіть за межі України. Квітка Основ'яненко писав і по російському, і по українському. Російські його твори, в порівнянні з українськими, всі визнають дуже й дуже слабими. Це все факти. Так і твори Шевченка, писані російською мовою, вийшли такі безбарвні та нудні, що їх не хотіли друкувати і ними ніхто не цікавився, тоді як українські поезії його мають у собі всі ознаки геніяльності автора.

Творчість Марка Вовчка завше була і зосталася великою загадкою. Дехто навіть доводить, що українські твори вона писала з допомогою українця. Але ж у роду в Марковички не всі великороси, були й українці. Друге те, що вона в своїх творах так копіювала життя, як фотограф, і більш записувала з народних уст, ніж сама творила. Трете те, що індівидуальні осібності людини в виключччих випадках можуть одповідати й чужій для неї народності. Виняток не робить норми, правила. Через те й сей факт ні трохи не руйнує того, що ми довели раніше, і не суперечить йому.

Геніяльні й більш талановиті письменники в своїй творчості інстинктивно пориваються до народності, щоб зблизитися з нею, як з ґрунтом для творчості й джерелом зросту. В житті російської інтелігенції, як великоруської, так і української, завше було величезною драмою те, що через одчуження від народу ні вона не розуміє його, ні народ її. На сім ґрунті, по виразу д. Іванова в його „Новій культурній силі“, виник „неотразимий призракъ грознаго недоразумѣнія, фатального взаимнаго непониманія между народомъ и его прекраснодушнымъ рыцаремъ“, через що народ для інтелігенції все зостається тілько „сфинксомъ или таинственнымъ незнакомцемъ“. В такій атмосфері народ і інтелігенція, як каже д. Іванов, роспадаються ніби на два окремих і чужих одному племени, з чого виникає великий трагизм життя, а для письменницького таланту „извращеніе и гибель“, бо все, що одірвано від рідного ґрунту, засуджено „на органическое худосочие и вырожденіе“, та й сама культура робиться якоюсь оранжерейною. Така інтелігенція і такі письменники хоч і говорять во ім'я народу чи од імені народу, але ж справді вони висловлюються не від народу й за народ, а сами за себе і від себе. Такий письменник не може бути народним, бо народний письменник—це „трибунъ, истолкователь и слава своего племени“, він „воплощённый духъ своего народа, своего

и по-
эрв-
. Це
вою,
ти і
чуть
кою
зона
и не
воїх
ував-
ціві-
од-
бить
то-

зор-
изи-
сту.
ук-
од-
На
ній
нія,
ре-
ен-
не-
же
тно
, а
все,
кое
ось
ч і
вді
ебе
на-
во-
его

рода микрокосмъ народныхъ стихий“ і в його творах „просто естественное тождество дѣятеля съ народомъ“. Прикладаючи все це до Шевченка, якого д. Іванов вважає справжнім народнім поетом, він додає, що завдяки такому поетові „блескъ генія озаряетъ весь міръ, откуда вышелъ поэтъ, и непоколебимо утверждаетъ права этого міра на человѣческое достоинство, на всѣ высшіе дары человѣческой природы, и, слѣдовательно, на общія всѣмъ человѣческія права“. Ми навмисне зробили цю довгу виписку з великоруського автора, що так яскраво підкреслив вагу народності в творчості поета і зв'язків письменника з народністю. Ці лумки д. Іванова проливають світло на великі драми в житті таких безперечно геніяльних письменників, як Пушкін і Гоголь.

Пушкін все оте добре почував своїм інстинктом, хоч і був одчужений од того вихованням, упередженнями свого кола і завичками. Бажаючи стати народнім поетом, він усіма силами свого генія хилився до народності. Він добре розумів, що народне завше прогресівне і має свою будучину, для якої живе. Зв'язавши себе з народнім, поет зв'язує себе і з прогресом, і з будучиною, в яку з народністю переноситься і ім'я поетове. Але ж одчуження було таке велике, що геніяльний письменник не міг досягти того. Він тілько й досяг, що писав не тію штучною, далеко від життя мовою, якою писали до його і в його часи, а наблизив свою мову до народньої великоруської, учивши її від простих людей і радивши й другим вчитися їй. В цьому вже самому величезна його заслуга, що сама одна вже переносить його ім'я в будучину, але ж це була тілько форма народності, а змісту її він так таки і не подужав досягти, хоч, по виразу Добролюбова, й ганявся за ним.

Душевною драмою закінчилася письменницька кар'єра і українського генія Гоголя. Вся його душа була органично зв'язана з українською народністю, але ж через помилкове бажання витворити з українського й великоруського „общеруське“ та через прикрі життєві обставини йому довелося чинити надужиття над своєю душою й совістю і одтягати їх геть од рідного та природнього на бік почасти чужого, а почасти штучного, метафізичного, яке він вважав за „общеруське“. Все оце витворило у Гоголя духову роздвоеність між своїм рідним і великоруським. З цього виникла в нім непе-

рестанна боротьба в самім собі й проти самого себе, боротьба найперше всього проти тієї стихії, що була природньою основою всієї його істоти, проти його народності. Проф. Мандельштам в своїй розвідці „О характерѣ Гоголевскаго стиля“ старано аналізує твори Гоголя й пише, що у Гоголя саме розбуження творчої думки „шло по колеѣ родного языка... на родномъ языке онъ былъ глубоко художественъ и глубоко правдивъ“, він думав українською мовою і „мысленно переводилъ обороты, слова буквально, примѣняясь къ russкой рѣчи“. Але ж навіть перекладаючи, Гоголь „пользовался малорусскимъ языкомъ каждый разъ, когда общерусской не въ состояніи былъ передать той тонкости мысли, которая передавалась естественно языкомъ малорусскимъ... Малорусский языкъ преобладаетъ въ тѣхъ случаяхъ, когда мысль требуетъ выраженія настроенія. Какъ только всыхиваетъ, напр., чувство любви къ тому, что сердцу близко, малорусская рѣчъ становится господствующей“ (стр. 208—217).

Сам Гоголь, вважаючи українську мову окремою, іншою од великоруської й „загальноруської“, свою рідну мову для себе величав „языкомъ души“ і з приводу перекладу проф. Максимовичем з української на російську мову писав йому: „Есть пропасть такихъ фразъ, выражений, оборотовъ, которые намъ, малороссиянамъ, кажется очень будуть понятны для russкихъ, если мы переведемъ ихъ слово въ слово, но которые иногда уничтожаютъ половину смысла подлинника. Почти всегда сильное лаконическое мѣсто становится непонятнымъ на russкомъ, потому что оно не въ духѣ russкаго языка: и тогда лучше десятю словами опредѣлить всю обширность его, нежели скрыть его. Помни, что твой переводъ для russкихъ, и потому все малорусские обороты и конструкціи прочь“. Мимоволі пригадується те, що про мови писали в переданих нами місцях такі авторитети науки, як Гумбольт, Потебня, Зелинський, Житецький і інші. Гоголь незалежно від науки все те вгадав чуттям свого генія.

Більші подробиці з цього приводу про Гоголя й про причини, через які він, не вважаючи на такі погляди, силував себе й писав по російському, читач може знайти в моїй брошури: „Н. В. Гоголь и Малорусское общество“, а для нашої теми й цього досить. Се свідоцтво самого Гоголя, дуже компетентного в сїй справі експерта і певного свідка.

Не треба забувати, що все оце переживає кожен з українців через асіміляцію, тільки що Гоголь геній і через те у його все вийшло в великом і для всякого помітнім масштабі.

Два наведені приклади — Пушкін і Гоголь — дуже яскраво з'ясовують питання про вагу народної мови для народності й творчості, показуючи і взагалі, яке велике значіння має народність і яку велику шкоду чинять одчуження від народності та асіміляція.

Ось приклад, яку велику користь приносять повні зв'язки з своєю народністю.

Повні зв'язки Т. Г. Шевченка з українською народністю мали рішуче значіння і для творчості геніального поета, і для українського народа, і для їх будучини. Тоді як Гоголь, піддавшись вимогам утопічної теорії, не хотів слухатися внутрішнього голосу своєї природи і вчинив, по виразу П. Жицького, замах на історію ради теорії, яка, в додаток до утопічності, ще й суперечить сама собі, бо в ній навспріжки сховався під маскою великоруський націоналізм, Шевченко негував усякий замах теорії на історію й життя. Він ставився з повною повагою до своєї української народності, яка для його була певним і самостійним фактом, і визнавав за нею однакові права, як і за іншими, на повноправне існування й повноправний розвиток і виявлення самостійної української народної сили. Він послухався внутрішнього голосу своєї природи і, належавши всією істотою до української народності, творив по українському і писав українською мовою. Сього вимагала від його внутрішня висока й непереможна потреба творчості, через те непереможна, що вона має свій природний шлях, ухиляння з якого ніколи й никому дурно не минається. Він не хотів чинити над своєю творчістю насиливання, надуживати її, бо не визнавав можливим двоїтися, через що вся його поезія має надзвичайну цілість, ту цілість, яку має тільки сама мати природа. Духовне двоїння завше розбиває не тільки талановиту, а всяку людину, бо для його треба двічі родитися: родившись раз з своєю душою, родитися потім і вдруге з другою або ради другої душі. Натуральні ж родини по закону природи бувають тільки раз у кожного створіння. Друге народження через те вже буде не натуральним, а штучним, не настоящим; а все,

що не натуральне чи не настояще,—те фальшиве. Висока ж художність завше тілько їй може бути настоящою, тілько щирою, і як є у всім чисто відповідає життю, бо вона вірна йому й ніколи не зражує ні його, ні природи взагалі. Без сього, каже П. Житецький, „художество не може бути втіленням (воплощеніемъ) життя і може з себе уявити хіба тілько порожню екзальтацію, фальшиву фразу, та їй годі... бо слова не можна одірвати від життя. На чужій мові типовість життя позбавляється свого коліру й паху, бо чужа мова вироблена на чужім ґрунті й має інші соки... Осьому законові — з'єднанню слова з життям—підлягало їй велике слово Шевченка“, через що воно зрозуміле й дороге не самим українцям, а всім, у кого тілько б'ється живе серце людини. Спроба калічiti свою творчість і писати по великоруському показала, що коли б Шевченко послухався тих, що вимагали від його, як од Гоголя, писати по великоруському, то від його великого славного українського і всеслав'янського імені нічогісінько не засталось би для історії, ні для українців, ні для великоросів, ні для слав'ян, ні для людськості. Його ім'я тоді, по слову П. Житецького, роспустилося б і потонуло у всеросійськім морі без усякого сліду, бо і російська література через те забагатила б тілько „лишнimi виршами и стихосплетеніями, похожими болѣе на вымочки, чѣмъ на живое слово“, як се видно з тих спроб писати по великоруському, які зробив Шевченко. Могутній геній Шевченків переміг усі спокуси, і поет пішов тим рідним шляхом, який показала йому природа, а не тим, яким ідути „жалкіе и безцвѣтные перевертни, наклоняющіеся въ ту сторону, куда сильнѣе вѣтеръ, или люди, окончательно изсушившіе въ себѣ живую струю народной силы“. (П. Житецький. „Русскій патротизмъ“, март, 1862 р., „Основа“).

Мова народу—це його свободний орган духа. Через те, хто проти мови, той і проти свободи духа, і проти вільного духовного розвитку народу. Цієї істини не зрозуміли ще й досі ті російські інтелігенти, народники й ліберали, що, стоявши за всякі свободи й вимагаючи їх, любенько працюють в однім стані з усякими українофобами і народоненавистниками. Українська мова, каже Житецький, виникла не з голови книжників і витворена не літературним цехом, а уявляє з себе дорогоцінний продукт творчості народного духа

і народньої свідомості. Як вільний орган духа, українська мова має всі права, які мають взагалі мови народів. Зневажливий та високомірний погляд інтелігенції на українську мову—це погляд упривелійованого стану суспільства, що, наперекір демократичним прінціпам, хотів би удержати за собою панування над людом. Се неповага до народу й до його душі, се нерозуміння його сил і значення в історії, се євдоптво узькості її поверховости погляду, а разом і короткозорого egoїзму.

Шевченко писав українською народньою мовою. Се факт величезного значення. В українській мові Шевченко показав усю глибину своєрідної сили і оцім, каже Житецький, воскресив в історії особу українського народу, а разом з тим захріпив за ним вільний і самостійний орган виразу думок—їго мову, на яку український народ може рахувати, як на тверду основу свого самостійного культурного життя в історії серед інших народів і бути певним, що він не згубиться й не зникне з світа.

Зміст і форма віршів у Шевченка з'єднані так міцно, як злиті. Роз'єднати їх неможливо. Так буває тільки у національного поета, де все уявляє з себе повну цілість гармонії. І як народний поет нерозривно зв'язаний з своєю народністю, з її минувшиною, сучасністю й будучиною, а по виразу д. Іванова—„онъ воплощенный духъ народа, своего рода микрокосмъ народныхъ стихій“, через що в творах народнього поета „просто естественное тождество дѣятеля съ народомъ“, то, хто визнає українську поезію й українську мову Шевченка, той мусить логічно відзначати й українську народність і українську мову народу. Своїми творами рідною мовою Шевченко підняв і поставив українську мову на височину, а в народі збудив активний дух творчості й культурні традиції нації, направив їх в будучину і надав їм сили й ще більшої активності. Шевченко в українському народі будив національну свідомість і творив життя народності, живив кохання до рідного і викликав бажання працювати на користь занедбаної української народності, яку історія так тяжко скривдила. Він зробив те, що, по виразу Вол. Соловйова, має високе моральне значення, заслуговує всякої поваги й сіmpatії і уявляє з себе великий успіх в історії людськості. Шевченко витворив національну свідомість українського суспільства. Чи можна ж було б усього

отого досягти, занедбавши свою народність і зацуравши рідну мову! Ні! Любити рідне, а в тім числі й рідну мову, це моральний обов'язок з обов'язків. Хто легко його кидає, того кидає й моральність, а справжня творча діяльність, як і взагалі творчість, не може бути неморальною, через що вона кидає всякого, хто її оскверняє неморальністю. Т. Г. Шевченко виконав сей обов'язок і в цьому його найбільша заслуга, за це йому найбільша честь і пошана та вдячність. Сією діяльністю він воскресив народність і став її творцем.

Від того і великороси не програли, а виграли. Нема сумніву, що Шевченко зробив не малий вплив і на великоруську літературу, чого не було б, коли б він писав по великоруському й зацурав свою народність. Академик Котляревський пише: „Настане час, коли безсторонній історик російської літератури підкresлить в історичнім рухові її багато чистих свіжих струменів, занесених у неї поезією Шевченка, і покаже, що сі живі струмені течуть з цілющого живого джерела рідної Шевченкові України“. Проф. Петров пише: „Шевченко первокласний поет слав'янського світа і своєю поезією в напрямкові відродження зробив величезне враження на всіх слав'янських народах й допоміг дальшому розвиткові їх літератур.“

Т. Г. Шевченко зробив в історії українського народа таке діло, значення якого вповні виявить тілько будучина. І за те його ім'я перенеслося в будучину, а що живе в будучині—те безсмертне.

Таке значення рідної мови для народності й творчості.

ВИДАВНИЦТВО „УКРАЇНСЬКИЙ УЧИТЕЛЬ“.

ВИДАЛО ТАКІ КНИЖКИ:

№	1.	Гр. Шерстюк. Українська граматика для школи. Ч. I . 20 к.
"	2.	С. Черкасенко. Про небо. Популярна астрономія. Ч. I . 20 к.
"	3.	" Діткам. Казки й вірші. . . . . 10 к.
"	4.	" Як вродилася пісня. Казка . . . . . 3 к.
"	5.	" Убогий жид. Казка . . . . . 2 к.
"	6.	З. Топелюс. Пустун Розвішаєчко. Казка. Перекл. Б. Грінчечко. З мал. . . . . 2 к.
"	7.	Бр. Гріммі. Казки. Книжка I. Перекл. Гр. Шерстюк. 3 к.
"	8.	С. Черкасенко. Граматка. (Букварець) . . . . . 5 к.
"	9.	Ол. Кониський. Арихметика для українських шкіл . . 10 к.
"	10.	Б. Грінченко. Про книги. Як іх вигадано друкувати . 10 к.
"	11.	М. Загір'я. Який був лад в Афинській державі . . 10 к.
"	12.	„Світло“ — Літературний ілюстрований збірник для дітей. Ц. 35 к., на кращому папері . . . . . 60 к.
"	13.	В. Корольов. Про людське тіло. З малюн. . . . . 15 к.
"	14.	З. Топелюс. Казки. Перекл. Б. Грінченко. З малюн. . 8 к.
"	15.	Д. Дорошенко. Білоруси і їх національне відродження . 5 к.
"	16.	В. Доманицький. Словаки. Про їх життя та національне відродження. З малюнками . . . . . 10 к.
"	17.	С. Черкасенко. Про небо (популярна астрономія). З малюнк. Частина II . . . . . 15 к.
"	18.	М. Коцюбинський. Ілінка. Гроє оповід. З малюн. . . 8 к.
"	19.	Б. Грінченко. Олеся. Троє оповід. З малюнк. . . . . 5 к.
"	20.	Коцюбинський. Харита. Оповід. З малюнк. . . . . 3 к.
"	21.	Гр. Шерстюк. Українська граматика. Ч. ІІ-га. Складядя . 25 к.
"	22.	Б. Грінченко. Телесик. Народна казка . . . . . 1 к.
"	23.	Г. Андерсен. Погане каченя. Казка. Перекл. М. Загір'я . . . . . 2 к.
"	24.	Бр. Гріммі. Хатка в лісі. Казка. Перекл. Гр. Шерстюк . . . . . 2 к.
"	25.	Лебедова. Урятувала. Оповідання . . . . . 2 к.
"	26.	В. Доде. Дядькова коза. Казка. Перекл. С. Русова . 2 к.
"	27.	С. Черкасенко. Яма. Оповідання . . . . . 1 к.
"	28.	Л. Глібов. Байкарський дарунок. Збірка байок. . . . 4 к.
"	29.	Юр. Сірий. Дивці ростини. . . . . 2 к.
"	30.	Гр. Шерстюк. Про зозулю. . . . . 1 к.
"	31.	Юр. Сірий. Світова подорож . . . . . 3 к.
"	32.	Б. Грінченко. Українські народні казки. З багатьома малюнками: художньою обкладинкою . . . . . 60 і 80 к.
"	33.	І. Шевченко. Малий лібретар для дітей з малюнками 20 к.
"	34.	С. Ефремов. Історія українського письменства . . 2 карб.

Склад видання у Києві, в Українській Книгарні—Безаківська № 8-
і в книг. Л.-Н. Вістника, Б.-Володимирська № 28.